

6.3. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.019.4-053.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.53>

Гранде Катерина Леонідівна,
аспірантка кафедри психології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7503-4737

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

FEATURES OF ASSERTIVE BEHAVIOR IN FOREIGN CULTURE ENVIRONMENT

У статті розкрито поняття «асертивності» як загального стилю взаємодії та спілкування, який може включати в себе не лише конкретні вчинки, але і загальну позицію особистості у взаємодії з оточенням, та поняття «асертивної поведінки» як поведінки, що фокусується на конкретних діях і проявах, таких як встановлення меж, вираження власних думок в конкретних ситуаціях. Виявлено структуру асертивної поведінки: демонстрація самоповаги і поваги до інших людей; ефективне спілкування, яке характеризується чесністю, відкритістю, прямою в розмові без приниження емоційного стану іншої людини; демонстрація впевненості та позитивної установки; вміння уважно слухати і розуміти; переговори і досягнення робочого компромісу; пошук простих виходів зі складних ситуацій. Представлено бачення інокультурного середовища як ситуацію або середовище, в якому підліток опиняється в контакті з представниками інших культур, тобто відбувається взаємодія з ровесниками, вчителями та іншими людьми з різних етнічних, релігійних або соціокультурних груп. Розкрито фізіологічні й психологічні ознаки старших підлітків, які вказують на необхідність створення для них умов успішної соціалізації в інокультурному середовищі.

Асертивна поведінка старших підлітків в інокультурному середовищі розглянута через вплив наступних чинників – навчання й шкільне середовище; сімейне оточення; культурний вплив через музику, фільми, літературу тощо; соціальні мережі; сприйняття інформації, зв'язок, розваги – це аспекти впливу технологічного прогресу.

Розкрито функції асертивної поведінки старших підлітків в інокультурному середовищі: адаптаційна, комунікативна, регулятивна, цілетвірна, консолідуєча.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, інокультурне середовище, особливості, підлітки старшого віку, функції.

The article explores the concept of "assertiveness" as a general style of interaction and communication, encompassing not only specific actions but also the individual's overall position in interaction with the environment. It defines "assertive behavior" as behavior focusing on specific actions and manifestations, such as setting boundaries and expressing one's thoughts in specific situations. The structure of assertive behavior is identified, including the demonstration of self-respect and respect for others, effective communication characterized by honesty, openness, and directness without undermining the emotional state of others, the display of confidence and a positive attitude, the ability to listen and understand, negotiations and the achievement of a working compromise, and finding simple solutions to complex situations.

The article presents the notion of foreign culture environment as a situation or context in which an adolescent comes into contact with representatives of other cultures, involving interaction with peers, teachers, and people from different ethnic, religious, or sociocultural groups. It reveals the physiological and psychological characteristics of older adolescents that indicate the need to create conditions for their successful socialization in a foreign culture environment.

Assertive behavior of older adolescents in a foreign culture environment is examined through the influence of various factors, including education and the school environment, family surroundings, cultural influences through music, films, literature, etc., social networks, and the impact of technological progress on information perception, communication, and entertainment.

The functions of assertive behavior in older adolescents in a foreign culture environment are highlighted, including adaptive, communicative, regulatory, goal-setting, and consolidating functions.

Key words: assertiveness, assertive behavior, foreign culture environment, features, older adolescents, functions.

Актуальність дослідження. Глобалізація в сучасному світі призводить до зближення різних культур і сприяє їхній активній взаємодії. Підлітки часто опиняються в контакті з іншими

культурами в освітньому, соціальному та віртуальному середовищах, у зв'язку з чим зростає важливість розвитку навичок міжкультурної компетентності серед підлітків. Актуальність форму-

вання асертивності серед старших підлітків обумовлена суспільними та внутрішніми викликами даного перехідного етапу розвитку. Асертивність важлива для особистісного росту: допомагає формувати стійке самовизначення, розвивати внутрішню впевненість та зміцнювати самооцінку. Власне, сам віковий період старшого підлітка є ключовим у формуванні особистості, оскільки визначає подальший її шлях і сприяє сприйняттю себе в суспільстві. Це час, коли старші підлітки стикаються з новими соціальними реаліями та вимогами, які пред'являє їм сучасне суспільство; у них формується своє уявлення про власну ідентичність, місце в світі; вони визначають свої життєві цілі та цінності. Важливою стає здатність висловлювати власні думки та ставити кордони, зберігати при цьому повагу до інших. Досвід, набутий підлітками у цей період, визначає їхні стратегії поведінки, самовираження та міжособистісну взаємодію в дорослому житті. Вивчення та розвиток асертивності у старших підлітків стає необхідним для підтримки їхнього психосоціального розвитку, становить важливий компонент формування здорової та зрілої особистості. Крім того, для старших підлітків навички асертивності стають досить важливим елементом успіху на ринку праці, оскільки їхній вік є фактором професійного вибору. Зміна соціокультурного оточення може створювати виклики для успішної соціальної адаптації підлітків, міжкультурна співпраця з ровесниками та іншими дорослими, ефективна комунікація, взаєморозуміння в інокультурних відносинах сприятиме їм у пристосуванні до глобальних реалій. Отже, розуміння та розвиток асертивності в інокультурному середовищі є важливим завданням для підлітків у світі, який стає все більш взаємопов'язаним і різноманітним культурно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психологічні основи особистісного зростання підлітків вивчають І.Д. Бех, І.С. Булах, В.А. Семиченко, Ю.М. Швалб та ін. Дослідження різних аспектів асертивної поведінки особистості здійснено у наукових працях Л.Ф. Алексеєвої, Г.О. Балла, С.А. Медведєвої, В.В. Мойсеєнко, Л.О. Ніколаєва, Н.Є. Ситнікової, М.І. Шинкар та ін.

Мета статті – виявити й проаналізувати особливості прояву асертивної поведінки підлітків в інокультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. У контексті даного теоретичного дослідження ми розглядаємо особистість старшого підлітка, оскільки, на наш погляд, сучасні зміни в соціальному, політичному та економічному житті країни актуалізують проблему розвитку асертивної поведінки підраста-

ючого покоління як суб'єктів комунікації в інокультурному оточенні. На користь такого підходу слугує, на жаль, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що вплинуло на зміну місця проживання дітей не тільки в Україні, але й десятки тисяч старших підлітків вимушені були переїхати за кордон, де звичне оточення змінилося новим для них соціокультурним середовищем.

Термін «старший підліток» використовується для опису осіб віком від 15 до 19 років. У цей період відбувається інтенсивний фізичний, емоційний і соціальний розвиток, а також формування особистості. Серед фізіологічних особливостей старших підлітків фахівці називають пубертатний розвиток, тобто коли відбувається інтенсивний статевий та фізичний розвиток, включаючи зміни в голосі, рості волосся, зміни в статевих ознаках. Продовжується зростання та розвиток мозкової кори, що впливає на когнітивні функції, планування та прийняття рішень. Відзначається інтенсивний ріст кісток та м'язів, що впливає на фізичні можливості та силу; відбуваються зміни в гормональному фоні, збільшення виділення статевих гормонів (естрогенів та тестостерону) [2; 6]. Психологічні особливості старших підлітків науковці-психологи визначають такі: ідентичність і самоусвідомлення – підлітки активно формують свою особистісну ідентичність та розуміння себе в контексті світу; соціальна взаємодія – збільшується інтерес до соціальних відносин, формується коло друзів, розширюється соціальне коло; емоційна нестабільність – характеризується змінами настрою, інтенсивними емоціями та пошуком власної емоційної стійкості; асертивність і навички взаємодії – формується асертивність як здатність виражати власні думки та потреби з повагою до інших; планування майбутнього – збільшується інтерес до майбутніх можливостей, вибору чогось конкретного у своєму житті, формування життєвих цілей [2; 5; 6]. Додамо, що фізіологічні зміни взаємодіють із соціальними та емоційними викликами, які характеризують підлітковий вік. Таким чином, фізіологічні й психологічні ознаки старших підлітків вказують на необхідність створення для них умов успішної соціалізації в інокультурному середовищі. Інакше кажучи, – успішна соціалізація сприятиме розвитку асертивності, й відповідно, асертивність може полегшувати позитивну соціальну адаптацію.

Асертивність як унікальний феномен вивчають сучасні вітчизняні науковці-психологи (В.З. Лучків, І.О. Нагаєвська, Л.О. Ніколаєв та ін.), й сходяться на тому, що асертивність є суттєвим елементом успішної комунікації та взаємодії в різних

сферах життя, визначається вмінням виражати власні думки, почуття й потреби чітко та впевнено; уміння виражати себе асертивно допомагає уникати непорозумінь, сприяє розвитку відкритого спілкування та сприяє позитивному впливу на навколишнє середовище [4; 5; 6]. Отже, асертивність – це не лише соціальна навичка, а й феномен, який об'єднує в собі різноманітні аспекти успішного спілкування, розвитку особистості та позитивного взаємодії з оточенням. Щоб бути асертивною особою, доводять науковці, потрібно проявляти асертивну поведінку [5; 6]. Обидва поняття схожі, оскільки, як асертивність, так і асертивна поведінка включають в себе способи взаємодії з іншими людьми; обидва поняття передбачають здатність виражати свої думки, почуття та потреби чітко та впевнено. Однак, контекст асертивності, на думку Л.О. Ніколаєва, ширший: асертивність – це загальний стиль взаємодії та спілкування, який може включати в себе не лише конкретні вчинки, але і загальну позицію особистості у взаємодії з оточенням. Щодо асертивної поведінки – це конкретна поведінка, тобто асертивна поведінка фокусується на конкретних діях і проявах, таких як встановлення меж, вираження власних думок в конкретних ситуаціях тощо [6]. С.В. Герасіна визначає наступну структуру асертивної поведінки: демонстрація самоповаги і поваги до інших людей; ефективне спілкування, яке характеризується чесністю, відкритістю, прямою в розмові без приниження емоційного стану іншої людини; демонстрація впевненості та позитивної установки; вміння уважно слухати і розуміти; переговори і досягнення робочого компромісу; пошук простих виходів зі складних ситуацій [3]. І.О. Нагаєвська, досліджуючи проблему поняття «асертивна поведінка», дійшла висновку, що не існує чіткого й однозначного визначення даного терміну. На її думку, серед причин можна назвати схожість асертивності й асертивної поведінки за такими характеристиками, «як впевненість у собі, самоповага, гідність і честь, морально-духовна активність і ціннісні орієнтації, повага, гуманність, толерантність» [5, с. 27].

Інокультурне оточення і взаємодія формують внутрішню модель взаємодії підлітка зі світом та іншими людьми. Від сучасних підлітків часті зміни у соціокультурному оточенні вимагають ефективної адаптації та вміння ефективно взаємодіяти з різноманітними цінностей і стандартів. Ми розглядаємо інокультурне оточення підлітка як ситуацію або середовище, в якому він опиняється в контакті з представниками інших культур, тобто

відбувається взаємодія з ровесниками, вчителями та іншими людьми з різних етнічних, релігійних або соціокультурних груп. Тобто, в інокультурному оточенні підліток має можливість стикатися з різноманітністю, навчатися від інших культур та розвивати навички міжкультурної комунікації [1; 6]. На прояви асертивної поведінки старших підлітків в інокультурному середовищі можуть впливати різні обставини (умови). З повномасштабним вторгненням РФ в Україну сотні тисяч дітей вимушені були покинути країну. Адаптація до навчання, умов проживання, спілкування в новому соціокультурному середовищі стали великим випробуванням. Стрес сьогодні може бути викликаний навчальними, соціальними чи особистими обов'язками.

У контексті даного дослідження нас зацікавили результати всеукраїнського соціопитування «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє», яке проводила компанія Kantar серед підлітків 13-19 років з усієї України. Дослідження проведено в березні 2023 року Всеукраїнською благодійною організацією «Благодійний фонд «Клуб Добродіїв» за підтримки гуманітарної організації Plan International за участю 600 підлітків віком 13-19 років із Дніпра, Києва, Львова, Одеси та невеличких міст і сіл. 73% підлітків найбільше хвилює війна, оскільки вона спричиняє тривожність і страх за майбутнє, за життя близьких та своє; тривожать сирени, повітряні тривоги; труднощі або й повна відсутність світла/інтернету/зв'язку; біль і хвилювання за близьких чи друзів у ЗСУ тощо. Анкета включала запитання про таку якість асертивності, як стійкість, що для старших підлітків означає бути сильним, психологічно і морально витривалим, бути впевненими у собі, не здаватися, зберігати спокій тощо. Кожен четвертий український підліток знаходить опору в собі. Від поганих новин, хвилювання, тривоги підлітків найчастіше відволікає музика (43%), комп'ютерні й телефонні ігри (43%), спілкування (40%), інтернет (38%), прогулянки (35%), спорт (32%). Водночас 37% молоді стало важче знаходити друзів під час війни. Загалом, 83% опитаних хочуть дізнатися, як можуть підтримувати себе у важкі часи. Турбує юнь і професійне майбутнє. На жаль, за результатами опитування, чверть юнаків та дівчат нині зовсім перестали розуміти, що буде потрібно в майбутньому, які спеціальності будуть затребувані. Але майже стільки ж (23%) нарешті знайшли те, чим хочуть займатися. У цілому, на думку, організаторів дослідження, воно виявило чимало позитивних фактів про українських підлітків, зокрема:

95% вірять у перемогу України; 86% бачать своє майбутнє лише в нашій країні; 70% хочуть жити та навчатися в Україні; 67% знають, ким хочуть стати в майбутньому [7].

Особливості прояву асертивності старших підлітків визначаються багатьма факторами, і важливо враховувати їхній контекст та індивідуальні розвіткові потреби. Старші підлітки можуть вже демонструвати більшу самостійність, розвиненіші соціальні навички, проявляти інтереси та уподобання, характерні для дорослих. Однак вони можуть також зазнавати внутрішні та зовнішні труднощі, пов'язані із статевим розвитком, самоідентифікацією та соціальною взаємодією [5]. Оскільки оточення старшого підлітка є динамічним і комплексним, то розуміння обставин впливу допомагає краще підтримувати його потреби та розвиток. Так, на думку О.І. Нагаєвської, Л.О. Ніколаєва та ін., шкільне середовище через взаємодію з однолітками, вчителями та іншим персоналом закладу впливає на соціальний розвиток, формування цінностей. Для старших підлітків розвиток асертивності критично важливий для позитивного самовідчуття, впевненості, їхнього успіху в навчанні, взаємодії та добробуту в інокультурному середовищі, для здатності впоратися зі складними життєвими ситуаціями [5]. Сімейне оточення як фактор розвитку асертивної поведінки теж відіграє важливу роль у формуванні цінностей, вірувань та стосунків старшого підлітка з його оточенням. Культурний вплив відбувається через музику, фільми, літературу та інші масові медіа. Сприйняття інформації, зв'язок, розваги – це аспекти впливу технологічний прогресу, вважає науковець [4; 6]. Сучасних підлітків характеризує взаємодія з ровесниками в спільнотах та групах, що впливає на соціальний розвиток та формування самоідентифікації. Так, мас-медіа, такі як телебачення, інтернет та журнали, впливають на уявлення старшого підлітка про красу, стиль життя та соціокультурні стандарти. Не менший вплив, а досить часто й більший, мають соціальні мережі, де старші підлітки взаємодіють у віртуальному просторі, що позначається на їхній соціалізації, самоідентифікації, й у цілому на сприйнятті світу [5]. З одного боку, ці платформи надають можливість виражати власні думки та почуття, що сприяє розвитку комунікаційних навичок. Старші підлітки мають шанс висловлювати свої погляди через коментарі, пости, та обговорення. Однак, застерігає О.Р. Алексеєва, соціальні мережі також можуть посилити емоційну чутливість та підвищити ризик виникнення конфліктів. Важливо, щоб старші підлітки розви-

вали асертивні навички у віртуальному просторі, навчаючись конструктивно взаємодіяти та відстоювати свої права. На думку дослідниці, спілкування в онлайн-середовищі дозволяє старшим підліткам виражати свою унікальність, але також ставить під питання важливі аспекти асертивності, такі як здатність відмовляти або встановлювати кордони в інтернет-середовищі [1]. Таким чином, соціальні мережі створюють складний контекст для розвитку асертивності серед старших підлітків, вимагаючи балансу між вираженням себе та ефективною міжособистісною взаємодією.

Асертивність, виступаючи інтегративною особистісною якістю, дає можливість старшим підліткам швидко адаптуватися до нових умов життєдіяльності та налагоджувати конструктивну взаємодію з інокультурним оточенням. Функції асертивності досліджують С.В. Герасіна, В.З. Лучків, Л.О. Ніколаєв та ін. Розглянемо як інокультурне середовище впливає на асертивну поведінку через наступні функції: адаптаційна, комунікативна, регулятивна, цілетвірна, консолідуюча [3; 4; 5; 6].

Адаптаційна функція асертивної поведінки підлітка проявляється через різноманітні аспекти, які сприяють його успішній адаптації до різних ситуацій та оточення. Проявляється вона може через соціальну та особисту інтеграцію – сприяти ефективній взаємодії з оточенням, управляти стресом, долати труднощі, формувати позитивну самооцінку та віру у власні можливості й цінності, продуктивно спілкуватися з батьками, вчителями та іншими авторитетними дорослими; активно визначати власні цілі, цінності та переконання; сприяти формуванню особистої ідентичності та саморозвитку; уникати екстремальних форм поведінки, таких як агресія чи пасивність, що можуть призводити до проблем у соціальній та особистій адаптації [1; 3; 5]. Загалом, адаптаційна функція асертивності підлітка виявляється через позитивний вплив на його соціальні навички, емоційний стан та взаємини з оточенням.

Комунікативна функція асертивності – в її основі лежить здатність ефективно виражати свої думки, почуття та потреби, одночасно поважаючи права та інтереси інших; готовність відкрито обговорювати важливі питання, слухати інших та висловлювати свою точку зору; виражати свої емоції адекватно та без агресії, сприяючи позитивному спілкуванню; уміння ефективно вирішувати конфлікти, виражаючи свої позиції без надмірної агресії чи пасивності [3; 4].

Регулятивна функція асертивності у старших підлітків проявляється через низку аспектів –

контроль власної поведінки, здатність адекватно реагувати та виражати свої почуття може сприяти зниженню рівня стресу; пошук конструктивних способів уникнення конфліктів і вирішення розбіжностей; розвиток навичок самоконтролю, можливість обирати адекватні вираження своїх емоцій та реакцій у різних ситуаціях; формування позитивного ставлення до власної вартості і прав, які допомагають старшим підліткам виражати себе в межах власних цінностей та переконань [3; 4; 6]. У цілому, регулятивна функція асертивності у старших підлітків, на наш погляд, є ключовою для ефективного саморегулювання та конструктивної взаємодії з навколишнім світом.

Цілетвірна функція впливає на розвиток асертивності старших підлітків, надаючи їм орієнтацію, стимули та цільовий напрямок для розвитку адекватних соціальних навичок через розробку конкретних планів, дій для досягнення цілей у розвитку асертивності (вправи, тренування, сценарії для розвитку певних асертивних навичок); посилення мотивації для саморозвитку та вдосконалення асертивних навичок; підвищення самосвідомості; пошук навчальних можливостей (участь у тренінгах, читання літератури, участь у групах підтримки) тощо [1; 4]. Отже, цілетвірна функція може допомогти старшим підліткам ставити конкретні цілі у розвитку асертивності та забезпечувати їхню мотивацію до досягнення позитивних результатів у цьому напрямку.

Консолідуєча функція асертивності у старших підлітків спрямована на об'єднання різних аспектів цієї соціальної навички для досягнення загальної гармонії та стабільності у взаємодії з оточенням. Розкриватися дана функція може через сприяння міжособистісній гармонії (уникнення агресії, пасивності, чітке вираження думок); фор-

мування позитивного іміджу; узгодження власних інтересів з інтересами інших; створення ефективних комунікаційних; підтримку психологічного комфорту; формування стійкого самопочуття; здатність ефективно взаємодіяти з іншими покращує самооцінку та самовизначення тощо [3; 4; 6]. Тобто, консолідуєча функція асертивності у старших підлітків допомагає об'єднати різні аспекти цієї навички, щоб створити позитивне та стабільне інокультурне середовище.

Висновки. Таким чином, ми вияснили, що асертивна поведінка старших підлітків – це спосіб взаємодії та спілкування, який включає в себе вираження своїх думок, почуттів та потреб, дотримання власних прав, при цьому поважаючи права та інтереси інших. Прояви асертивної поведінки підлітків в інокультурному середовищі можуть відбуватися через наступні функції – адаптаційну, комунікативну, регулятивну, цілетвірну, консолідуєчу. Асертивна поведінка є важливим елементом соціальної компетентності старших підлітків і сприяє позитивним взаєминам в їхньому інокультурному оточенні.

У міжкультурному середовищі асертивна поведінка старших підлітків проявляється через здатність ефективно спілкуватися, розвивати різноманітні міжособистісні відносини та виражати свої думки та почуття, дотримуючись при цьому норм та цінностей різних культур. Головні риси асертивної поведінки в інокультурному контексті включають гнучкість, толерантність, відкритість до інших культур, та здатність ефективно вирішувати конфлікти, враховуючи культурні особливості. Асертивні старші підлітки виявляють уважність до різноманіття та здатність взаємодіяти з представниками різних культур, сприяючи позитивному та взаємовигідному спілкуванню в міжнародному оточенні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алексеева О.Р. Роль соціокультурного простору освітнього закладу в соціалізації підлітків. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка* : зб. наук. праць. Вип. 30. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 113–122.
2. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07; Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. 2004. 581 с.
3. Герасіна С.В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць. Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка. Випуск 10. 2010. С. 139–149.
4. Лучків В.З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці дис. ... на здобуття канд. психол. наук : 19.00.07; Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2017. 200 с.
5. Нагаєвська І.О. Психологічні умови розвитку асертивної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів : дис. ... на здобуття канд. психол. наук : 19.00.07; Київ : Інститут педагогічної освіти дорослих. 2017. 262 с.
6. Ніколаєв Л.О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації : дис. ... на здобуття канд. психол. наук: 19.00.07; Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. 2016. 236 с.
7. Чим українські підлітки особливі: велике дослідження тинейджерів під час війни. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/chym-ukrayinski-pidlitky-osoblyvi-velyke-doslidzhennya-tynejdzheriv-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 12.11.2023).